

EGY MEGÁTALKODOTTAN JÓHISZEMŰ ÉRTELMISÉGI ODISSZEÁJA A JOGTÓL A POLITIKAELEMÉLETIG SZÁZ ÉVE SZÜLETETT BIBÓ ISTVÁN

Kovács Gábor

PhD, tudományos főmunkatárs,
MTA Filozófiai Kutatóintézete
gbrkvc3@gmail.com

Bibó István esetében életpálya és életmű, személyes sors és intellektuális karrier egymástól elválaszthatatlanok; életének eseményei döntő módon szólnak bele gondolkodói fejlődésébe. Utóbbi nemigen érthető az előző nélkül; ezért célszerű az életrajz felől megközelíteni a bibói teljesítményt.

Bibó István 1911. augusztus 7-én, középosztálybeli család első gyermekeként született. A család apai ága Halasról származott, s generációkra visszamenően értelmiségi pályát választó mezővárosi református köznemesekből állt, akik a 19. században költöztek Budapestre. Bibó István édesanyja, Graul Irén egy Elzászból Magyarországra bevándorló, német nevű, de a családi hagyomány szerint francia származású család leánya volt. Bibó István édesapját, id. Bibó Istvánt az újonnan alapított szegedi egyetem 1924-ben meghívta az egyetemi könyvtár könyvtárigazgatói posztjára; ezt 1935-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. Bibó István a budapesti Mátyás Király Főgimnáziumban megkezdett középiskolai tanulmányait a Szegedi Piarista Gimnáziumban folytatta, és 1929-ben iratkozott be a szegedi Ferenc József Tudományegyetem

Állam- és Jogtudományi Karára. Tanárai közül a legnagyobb hatással Horváth Barna, a jogfilozófia nemzetközi hírű professzora volt rá: jogfilozófiai érdeklődésének kialakulását és irányultságát jelentős mértékben az ő nézetei befolyásolták. Személyiségének és világképének formálódásában meghatározó jellegek voltak baráti kapcsolatai, melyek közül az Erdei Ferencel és Reitzer Bélával kötött barátság volt a legfontosabb.

Az egyetemen hamarosan a harmincas évek elején kibontakozó népi mozgalom hatása alá került. A népiek gondolatvilágát mindenekelőtt Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső inspirálta. A mozgalom tagjai többnyire irodalmárok voltak: Féja Géza, Veres Péter, Kodolányi János, Illyés Gyula, a fiatalabb nemzedékhez tartozó Szabó Zoltán, Kovács Imre, valamint a szociológus Erdei Ferenc. Ők teremtették meg Magyarországon a szociográfia műfaját, a társadalom alatt élő szegényparasztság sorsának ábrázolásával sokkolva a közvéleményt (Némedi, 1985).

Bibó jogfilozófusként indult. 1935-ös jogfilozófiai írásában, a *Kényszer, jog, szabadság*-ban (melyet doktori dolgozatként nyújtott

be) a Horváth Barna-féle szinoptikus módszer alkalmazta. Olyan kategóriákat elemzett itt, mint az *erőszak*, az *érték* és a *legitimitás*. A három fogalom által konstituált gondolati erőteréből emelkedett ki az, amelyik később az egész további életmű vezérmotívuma lett: a *hatalom*; de felbukkant itt egy másik olyan gondolat is, amely vörös fonálként húzódik végig az egész életművön: a morális értékekkel alátámasztandó hatalomgyakorlás igénye.

Az egyetem és az azt követő évek fényes intellektuális és közéleti pályafutás ígérteit hordozták; tehetsége, szorgalma és társadalmi helyzete, valamint kapcsolatai úgyszólván predesztinálták erre. 1934-ben az államtudományok kormányzógyűrés doktora lett, 1933–34-ben elnyerte a bécsi Collegium Hungaricum állami ösztöndíját, 1935–36-ban pedig Genfben az *Institut Universitaire de Hautes Études Internationales*-on töltött el még egy ösztöndíjas évet. A következő három évben pedig újabb ösztöndíjakat kapott Hágába és Genf-be. Bécsben Alfred Verdross és Adolf Merkl előadásait hallgatva és szemináriumait látogatva már megkezdett jogfilozófiai kutatásait folytatta, míg Genfben Guglielmo Ferrero, Hans Kelsen és Paul Guggenheim segítségével a nemzetközi jogra, diplomáciatörténetre és a politikai legitimitáció történetére vonatkozó ismereteit mélyítette el, továbbá a Népszövetség működését tanulmányozta.

Külföldi útjairól hazatérve megkezdte közhivatalnok pályafutását: 1934-ben kinevezték fogalmazógyakornoknak a Budapesti Királyi Törvényszékhez. Gyakori távolléte ellenére gyorsan emelkedett a ranglétrán: 1938-ban királyi törvényszéki jegyző, 1939-ben királyi bírósági titkár, 1941-ben törvényszéki bíró, majd pedig még ebben az évben miniszteri titkár lett az Igazságügyminisztériumban (Huszár et al., 1995, 145–162).

Az értelmiségi és hivatali karrier állomásai nem adnak teljes képet életének erről a szakaszáról. Míg a külső életút a létező hatalmi struktúrákba betagozódó középosztálybeli fiatalember alakját sejteti, ezekben az években írt leveleiből a fennálló viszonyokkal mélyen elégedetlen, aktív politikai szerepre törekvő radikális társadalomreformer figurája rajzolóódik ki. Intellektuális beállítottsága ebben az időszakban alapvető átalakuláson ment keresztül. A jogfilozófiai és nemzetközi jogi kérdések mellett egyre inkább a politikatörténeti és politikaelméleti problémák kezdték foglalkoztatni, amelyeket mindinkább összekötött gyakorlati politikai kérdésekkel. Úgy látta, hogy a korabeli Magyarországon komoly politikai és társadalmi reformok mellett mindenekelőtt az emberi méltóságnak arra a forradalmára van szükség, amely nyugati tanulmányútjai tanulsága szerint a kontinens nyugati felén már rég lezajlott.

Életének személyes vonatkozásairól a háborút megelőző időszakra, illetve a háború éveire vonatkozóan eléggé keveset tudunk. Ekkor már Budapesten élt, s életét a külföldi évek és a Márciusi Frontban való részvétel rövid, ám fontos periódusa után az egyetemi tanítás, illetve a bírósági munka töltötte ki. 1940-ben kinevezték egyetemi magántanárnak Szegedre. Mivel a szegedi egyetem a második bécsi döntés, Észak-Erdély visszacsatolása után visszaköltözött Kolozsvárra, Bibó a magántanári habilitációt még Szegeden teljesítette, ám ezután éveken keresztül Kolozsvárott tanított egyetemi magántanárként. Közben a Budapesti Királyi Törvényszéktől 1938 novemberében átkerült az Igazságügyminisztériumba, ahol 1941 júniusában miniszteri titkárnak nevezték ki.

Bibónak a jogfilozófiától a politikaelméletig és a szociológiáig vivő útja egyben mű-

faji váltást is jelentett. Írásait ekkortól fogalmazta meg esszé formában. Ennek nemcsak egyéni ízlésbeli okai voltak; ez volt az a műfaj, amely leginkább megfelelt gondolkodói alkatának, s amelyhez aztán egész életén át hű maradt (Poszler, 1989, 337–381).

1944 nyarától igazságügyminisztériumi beosztását arra használta fel, hogy a bujkáló zsidók számára mentesítő igazolásokat állítson ki. Emiatt a nyilas hatalomátvétel után 1944. október 16-án letartóztatták, és átadták a németeknek. Három nap múlva azonban – minisztériuma közbenjárására – szabadon engedték.

Az ezt követő hónapok eseményeiről nem sokat tudunk. Budapest ostromát feleségével és 1942-ben született István nevű gyermekével együtt apósánál, Ravasz Lászlónál, a református teológia Ráday utcai épületében vészelte át. 1945 februárjának utolsó napjaiban Erdei Ferenc, a közben belügyminiszterré lett régi barát Debrecenbe hívta, arra kérve őt, hogy vállalja el a Belügyminisztérium közigazgatási osztályának vezetését. Úgy tűnt, folytatódik a háború előtt elkezdődött hivatali karrier. Hamarosan még magasabbra került a ranglétrán; a Belügyminisztérium 1945 augusztusában végrehajtott szervezeti átalakítása után Erdei közigazgatási főosztályvezetővé nevezte ki. Ez év májusában belépett a Nemzeti Pártba, ami jelezte, hogy közelebb akar kerülni a gyakorlati politizáláshoz is. Hivatali elfoglaltsága mellett rendszeresen publikált – többnyire a Sárközi Márta által újraindított második *Válasz*-ban –, miközben előadások sokaságát tartotta; saját kimutatása szerint 1945–48 között nyolcvanhatot az ország különböző pontjain (Huszár et al., 1995, 334–338). Ezeknek a közönsége nagyon vegyes volt; pedagógusoknak, minisztériumi tisztviselőknek és munkástanfolyamok hallgatóinak

egyaránt nagy kedvvel beszélt azokról a témákról, amelyek ezekben az években foglalkoztatták.

Belügyminisztériumi pályafutása egy évig tartott. Ebben nyilvánvalóan része volt a politikai helyzet megváltozásának: a Kommunista Párt a belügyi tárcát ugyanis olyan kulcspozíciónak tekintette, amelyet semmilyen körülmények között nem akart kiengedni a kezéből. Ezért a választások után, 1945 novemberében Erdeit Nagy Imre váltotta fel a belügyminisztériumi székben, majd 1946 márciusában Rajk László lett az új belügyminiszter. Bibó egyre kényelmetlenebbül érezte magát a Belügyminisztériumban, és végül 1946 júliusában megvált hivatalától.

Rövid ideig úgy tűnt, hogy tudományos pályafutását a politikai események nem befolyásolják. 1946-ban Horváth Barna felterjesztésére nyilvános rendes egyetemi tanárrá nevezték ki a Szegei Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának Alkotmány- és Közigazgatástani Tanszékére, ahol az 1946/47-es tanévben nemzetközi jogot, államtudományt és politikát adott elő heti tizenhét órában. Még ugyanebben az évben Hajnal István akadémiai levelező tagságra ajánlotta, és a Magyar Tudományos Akadémia 1946. évi nagyülésének július 24-én tartott ülésén a II. osztály B. alosztályának levelező tagjává választották. Akadémiai székfoglalóját 1947 februárjában tartotta meg az államhatalmak elválasztásának témaköréből.

Ám már 1947 őszére világossá vált számára, hogy az egyetemi tanárkodás az adott körülmények között, a tanzabadság rohamos beszűkülése miatt aligha folytatható, s különösképpen kedvenc témáját, a politikaelméletet nem adhatja úgy elő, ahogyan szeretné. Ezért kapóra jött neki, hogy a kultuszminiszter még 1946-ban kinevezte miniszteri biztos-

nak az átalakulóban lévő, a *Kelet-európai Intézet* nevet éppen az ő javaslatára fölvevő Teleki Pál Intézethez. 1947 novemberében az egyetemről szabadságot kért, arra hivatkozva, hogy időközben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium megbízta a Kelet-európai Intézet elnökhelyettesi teendőinek ellátásával. Ám időközben a fényes szelek egyre rosszabb irányból kezdtek el fújni. 1949 nemcsak az ország életében, hanem Bibó személyes sorsában is fordulópontnak bizonyult: az addig fölfelé ívelő tudományos karrierje végérvényesen kettétört. Az Akadémia ezévi átszervezése során levelező tagból tanácskozó taggá minősítették vissza, ami gyakorlatilag tagságának felfüggesztését jelentette. Magasabb állami és pártszervek további ideológiai fejlődésre alkalmatlannak ítélték, s a szegedi egyetem dékánja 1950 szeptemberében felszólította, hogy kérje a nyugdíjazását. Több sikertelen kísérlet után 1951-ben sikerült végül állásához jutnia: a korábbi nyilvános rendes egyetemi tanárt visszaminősítették az Egyetemi Könyvtár második kategóriájú könyvtári kutatójává. Negyven éves volt ekkor.

A tudományos munka lehetetlenné vált a számára. A Bibó-család ezekben az években teljesen visszahúzódó életet élt, amit csak az Illyés Gyulának, Borsos Miklóséknak, Németh Lászlóéknak, valamint Sárközi Márta által alkotott baráti társaság időnkénti összejövetelei enyhítettek. Bibó visszaemlékezése szerint Illyés Gyula valamikor 1950 tavaszán vagy őszén olvasta föl neki 1956-ban oly híressé váló versét, az *Egy mondat a zsarnokságról*-t.

Az 1956-os év októberének eseményei egy visszahúzódó életformából szakították ki. Észlelte az erjedés jeleit, de még a Petőfi Kör vitáira sem ment el. Úgy vélte, hogy az, ami ott történik, az adott pillanatban még a Kommunista Párt belügye, s neki ebben részt

vennie nem áll módjában, mert a kommunistáknak a politizálásról alkotott fogalmi igencsak távol esnek az övéitől.

Október 30-ának délelőttjén a hajdani Parasztpárt köréhez tartozó népi írók és politikusok egy autót küldtek érte, hogy vegyen részt az Illyés Gyula lakásán tartandó tanácskozáson, melyen a Nemzeti Parasztpárt újjalakulását készítették elő. November 3-án, az újjalakuló Magyar Tudományos Akadémia értekezletén szerzett tudomást arról, hogy ő lett a Petőfi Párt néven újraéledő Nemzeti Parasztpárt második minisztere az utolsó Nagy Imre-kormányban. November 4-én hajnalban telefonon a Parlamentbe hívták az új kormány első ülésére. Az érte küldött gépkocsin hajnali öt óra tájban érkezett meg a Parlament épületébe. A tervezett kormányülés – miután Nagy Imréék közben a jugoszláv nagykövetségre távoztak, amiről Bibó természetesen nem tudhatott – elmaradt. Bibó megvitatta a helyzetet a jelen levő Tildy Zoltánnal, aztán még a reggeli órákban átsétált az amerikai nagykövetségre, ahol a kormányülésre szánt előterjesztését távirattá alakította át, és kérte, hogy továbbítsák azt az USA kormányának (Huszár et al., 1995, 433–434.). Ezután visszatért a Parlamentbe, amelyet hamarosan körülzártak és megszálltak a szovjet csapatok. Ezt követően Tildy Zoltán és felesége, valamint az ugyancsak jelen levő Háy Gyula és mások is távoztak az épületből. Bibó István nem követte őket: úgy ítélte meg, hogy mint a törvényes kormány egyetlen jelenlevő miniszterének, erkölcsi kötelessége a kormány képviselete és a jogfolytonosság fenntartása. A Parlamentbe behatoló szovjet katonák, miután megtudták, hogy államminiszter, többé nem törődtek vele. Ily módon alkalma volt arra, hogy *Magyarok* címmel kiáltványt fogalmazzon meg, amelyet telefo-

non eljuttatott az USA nagykövetségére. Egészen november 6-ig a Parlamentben tartózkodott. Ez idő alatt két írást is papírra vetett. Az egyik az *Expozé a magyarországi helyzetről*, míg a másik *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására* címet viselte. Ezeket később eljuttatta Turbot Delofhoz, a francia nagykövetség kultúrattaséjához, illetve több külföldi nagykövetséghez. E szövegekben kifejtette, hogy az ország törvényes kormánya a Nagy Imre-kormány, melynek legitimitását a forradalom alapozta meg. A lehetséges kibontakozás útját a szovjet csapatok kivonásában, egy alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásában és egy többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia kialakításában látta, miközben hangsúlyozta azt, hogy meg kell akadályozni a kapitalizmus restaurációját Magyarországon.

Az 1956-os periódust lezáró írás – amely több külföldi folyóiratban is megjelent – az *Emlékirat: Magyarország helyzete és a világhelyzet* címet viselő hosszabb esszé a politikai szerepet játszó Bibó István hatyúdala volt. 1957. február végén – március elején kezdte el írni, és áprilisban fejezte be. 1956 végétől már várta a letartóztatást, ami végül 1957. május 23-án be is következett. A dolog az akkoriban megszokott koreográfia szerint zajlott. Este tizenegy órakor csöngettek Berkenye utcai lakásának ajtaján. Négy nyomozó jelent meg, akik két házbeli tanút hívtak, és házkutatást tartottak. Ez egész éjszaka tartott: főleg Bibó különböző írásainak kéziratait keresték, és foglalták le. Ezt követően hajnalban Bibót a Fő utcai Gyűjtőfogházba szállították, ahol hamarosan megkezdődött a kihallgatások több mint egy évig tartó sorozata (ezekre vonatkozóan lásd: Kenedi, 1996). A kihallgatások kérdései hamarosan nyilvánvalóvá tették számára, hogy valamiféle összeesküvés szer-

vezésére vonatkozó vádat akarnak összekovácsolni ellene. Ehhez kézenfekvőnek látszott a forradalom alatt és után keletkezett, 1956–57-es írásainak, valamint a Göncz Árpáddal és Regéczy Nagy Lászlóval fennálló kapcsolatának, illetve a külföldi nagykövetségekkel történt kapcsolatfelvételnek a felhasználása. 1958. augusztus 2-án Göncz Árpáddal és Regéczy-Nagy Lászlóval együtt állították bíróság elé. A vád a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésében való részvétel és hűtlenség volt, ám valójában a forradalom alatt és után papírra vetett gondolataiért ítélték el (Huszár et al., 1995, 507–532.). Életfogytig tartó börtönbüntetést kapott. Az ítélet indoklásában a bíróság nem mindennapi cinizmussal jelentette ki, hogy a vádlott visszaélt az írott szó hatalmával.

A börtönből csak az 1963-as amnesztia során szabadult ki: 1963. márc. 27-én lépett ki a börtönkapun. Ezután neki is látnia kellett – sok más 56-os rabhoz hasonlóan, hogy ez már nem az az ország, amelyből börtönbe vitték. A cellából a Kádár-féle konszolidáció kezdetének világába csöppent bele. Rövid ideig fordításból élt, majd, baráti segítséggel – Erdei Ferenc és Ortutay Gyula közbenjárására – a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában kapott állást.

A börtön megviselte egészségét: 1967-ben infarktust kapott: ebben a börtönbeli viszonytagságokon túl valószínűleg szerepe volt annak is, hogy könyvtárbeli munkáját teljes energiával, önmagát nem kímélve végezte. Amikor a 60-as évek végén fölajánlották neki a nyugdíjba vonulás lehetőségét, ezt örömmel fogadta, mert az így feltárolt szabadidő a szellemi újratekésülés esélyét jelentette. Nyugdíjazására végül is 1971-ben került sor.

1974-ben úgy tűnt, hogy egy utolsó esély kínálkozik a tudományos pályára való vissza-

téréshez. Hajdani svájci iskolája, az *Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales* több hónapos kutatói ösztöndíjat ajánlott föl számára. Kiutazási kérelmét azonban hosszas huzavona után 1974 decemberében végül is elutasították. A kapuk ismét – immár végérvényesen – bezárultak előtte. Terveit már csak töredékesen tudta megvalósítani: életének utolsó éveiből az 1968-as *Uchronia*-vázlat és az 1974-ben befejezet *Béneltség-könyv* kézírata mellett az 1971–72-ben magnóra mondott befejezetlen esszé, *Az európai társadalomfejlődés értelme*, valamint néhány töredék maradt az utókorra.

A legvégsőkig dolgozott. A kórházban, élete utolsó hónapjaiban is politikaelméleti gondolatmeneteit mondta magnóra. 1979. május 10-én halt meg. A testi halált azonban hamarosan szellemi feltámadás követte. Kennedy János kezdeményezésére magyar értelmiségiek egy csoportja még Bibó életében, közelgő 70. születésnapjára egy tisztelegő kötetet készült összeállítani. Az ünnepelt halála miatt a tisztelegő tanulmányokból egy emlékkötet kerekedett ki, amely – miután egy általi kiadó visszautasította – szamizdatban jelent meg. A vállalkozásban – mely az egyik legfontosabb ellenzéki megnyilvánulás volt a 80-as évek elejének Magyarországon (Csizmadia, 1995, 135–140.) – hetvenhat szerző emlékezett meg tanulmányban, versben és prózában Bibó Istvánról. Az emlékkönyv jelentőségét tovább növelte az a tény, hogy a népi és urbánus ellenzék összefogásából született.

Bibó István politikaelméleti koncepciójának lényegi eleme a társadalompszichológiai látásmód. Történelemtől és politikáról szóló eszmefuttatásai mögött érték és valóság viszonyáról vallott meggyőződése húzódik meg: az emberi cselekvéseket nem az érdekek determinálják, hanem az adott közösségben

uralkodó értéképzetek, amelyek szabályozzák a társadalmi szerepek elosztását és a szerepekhez tapadó érdekefelfogásokat. Bibó liberális, szocializmus és kereszténység alapgondolatainak egyesítésére törekedett, politikai koncepciója egyfajta parlamentáris demokráciával ötvözött vállalkozói szocializmusként jellemezhető, melyben a funkciótlan nagy vagyon kiküszöbölésével megvalósul a mindenki számára egyenlő emberi méltóságot biztosító kölcsönös szolgáltatások társadalma. Önmagát ahhoz a népi mozgalomhoz tartozó politikai gondolkodóként definiálta, amelynek helyét a politikai spektrum baloldalán látta és láttatta.

Bibót érdeklődése, politikai tapasztalatai és léthelyzete szinte predesztinálták arra, hogy a rendszerváltások specialistája legyen. Elképzeléseiben a politikai demokrácia egy átmeneti szakaszt követő majdani kívánatos állapotként jelent meg. Intellektuális erőfeszítéseinek java része az átmenetek lehetséges változatainak kidolgozására és ezen átmenetek buktatóinak az elkerülésére irányult. A demokrácia tömeglélektani, politikai pszichológiai és intézményi előfeltételeinek kidolgozása érdekelte elsősorban.

Morális és intellektuális habitusára nézve sokat mondó az a megjegyzés – ami egy, a harmincas években Erdei Ferencnek írott levélben található –, hogy jelen körülmények között becsületos embernek politikával kell foglalkoznia. Erre először 1937–38-ban nyílt alkalma, amikor Reitzer Bélával együtt Erdei Ferenc politikai tanácsadója volt. Jóllehet Bibó tisztában volt vele: a gyakorlati politika kompromisszumkötések sorozata, ám nézete szerint ezeknek olyan kompromisszumoknak kell lenniük, amelyek nem járnak együtt elfeladással, és nem semmisítik meg kompromisszumkötő politikai identitását.

Politikai szereplésre 1945 után nyílt ismét lehetősége. Míg a Márciusi Front időszakában afféle szürke eminenciás volt Erdei mögött, most politikai írásaival próbált hatást gyakorolni a politikai elitre. Azonban egyik esetben sem tényleges politikus. Elemezte a politikai folyamatokat, programokat javasolt, a politikai feszültségek lehetséges orvoslására dolgozott ki javaslatokat. Mindezt a Nemzeti Parasztpárt tagjaként tette; részt vett a párt választási agitációjában, de nem tartozott a párt irányítói közé. Manapság a legtöbb kritika éppen Bibó 1945–48 közötti írásait éri. S valóban: nem tagadható, hogy Bibó hajlott arra, hogy a mindenkori politikai szituáció nyitottságát túlhangsúlyozza. Konkrét politikai elemzéseinek tévedései is ebből az alaplából fakadtak: ameddig csak lehetett, azt akarta sugallni, hogy van kiút az általa is látott közelfő zsákutcából, hogy mégis lehetséges politikai cselekvés. Sajátos aufklérista naivitás jellemezte; azt remélte, hogy ha sikerül ráébrednie a politikai élet szereplőit saját érdekeikre, akkor ezek ennek a belátásnak az alapján fognak cselekedni. Ehhez az attitűdhez kapcsolódott habitusának egy másik jellemzője, amelyet Szabó Zoltán megátalkodott jóhiszeműségnek nevezett, s ami arra vonatkozott, hogy feltételezte: a politikai szereplők nem zéróösszegű játszmát játszanak, céljuk a kooperáció, nem pedig az ellenfél politikai, néhan fizikai megsemmisítése.

Bibó 1956-ban került be harmadszor és immár utoljára a politika világába. Az 1956-os forradalom alatt az utolsó Nagy Imre-kormány államminisztere volt, ténylegesen azonban most is nagyon hasonló pozíciót foglalt el, mint az első két alkalommal. Politikai programokat, kibontakozási javaslatokat, egy lehetséges és kívánatos átmenetre vonatkozó forgatókönyveket készített, eközben a végső-

kig nem adta fel a reményt, hogy lehetséges valamiféle olyan politikai megoldás, amely korlátozza, de nem semmisíti a parlamentáris demokráciát.

Bibó társadalompszichológiai látásmódjából fakadóan végtelenül károsnak tartotta a politikai hazugságokra épülő politikai konstrukciókat. Ez a magyarázata az 1867-es kiegyezéssel kapcsolatos sommás, és történetesek részéről számos kritikát kiváltó értékelésének. Demokráciaképeének alapja az a meggyőződés, hogy a politikai élet szférája a moralitás szférájától elkülönült módon létezik ugyan, ám mégsem teljesen független attól. Bibó szerint a politikum gyökereivel a moralitás talajába kapaszkodik, s ha ezeket a gyökereket átvágják, nem marad más, mint – az ő kifejezését használva – a kistitű machiavellizmus, amelynek természetrajzát és önfelszámoló logikáját oly pontosan rajzolta meg Shakespeare a *III. Richárd*-ban. Richárd a társadalom morális viszonyait szétzúzva a politikai szférát is megsemmisíti, az általa keltett örvény végül őt is beszippantja. A politika és a morál világának ilyesfajta összefüggéséről vallott mélyeséges meggyőződése mondatja Bibóval azt, hogy egyfelől az európai állam erkölcsi személyiség, másfelől pedig a politikai cselekvés végső irányultságát tekintve értékorientált jellegű.

Egy új demokrácia legsarkalatosabb kérdése a plurális politikai erőter által konstituált politikai tekintély kikristályosodási pontjainak felépítése és megőrzése. Értelmezésében a „tekintély [...] egy politikai szerkezet hatékonyságának lélektani reflexe. Az, hogy egy politikai szervezet bizonyos egyensúlyt hoz létre, az egy lélektani viszonylatban gyökerezik, amely az egyes ember és az illető politikai szerkezet között fennáll.” (Dénes, 2004, 152.) Hatékonyságon persze sok mindent lehet

érteni. Bibó ezt összekapcsolja a szolgáltatásrűség motívumával és szembeállítja az uralmi szemlélettel. Felfogása szerint ugyanis a demokrácia szó eredeti görög értelmében, vagyis népuralomként, modern viszonyok között igen megtévesztő és veszélyes fikció, mert a tagolatlan népakarat képzeete éppenséggel a személyes diktatúrának egyengetheti az utat. A diktátor elsősorban nem az amorf és könnyen befolyásolható népakarattól tart, hanem a politikai tekintély vele szemben álló gócaitól, amelyeket intézményes jogi garanciák alapoznak meg; ezeket személyes politikai teljesítmények teszik élővé, és a közösségi hozzájárulás erősíti meg.

A demokrácia létezésének alapfeltétele egy olyan konszenzuálisan elfogadott értékészlet, amelyet a politikai elit és a választópolgár is magáénak vall, s amely biztosítja a politikai élet szereplőinek megfelelő politikai szocializációját. Ez a politikai szocializáció hosszú és keserves folyamat. Különösen igaz ez azokban az új demokráciákban, ahol élő és begyakorolt demokratikus közvélemény híján szinte a semmiből vagy majdnem a semmiből kell megteremteni a demokratikus viselkedési normákat és formákat megteremtő, fenntartó és azokat folyamatosan megerősítő politikai közvéleményt. Az emberi méltóság forradalma, ez a sajátos bibói kategória a politikai filozófia nyelvére lefordítva nem más, mint a demokratikus politikai szocializáció

folyamata. Bibó mindig is hangsúlyozza, hogy ebben a szocializációs folyamatban milyen alapvető szerepe van a valódi politikai nyilvánosságnak. Ez az egyik leglényegesebb azon eszközök sorában, amelyek megakadályozzák a demokrácia demokratikus látszat mögötti oligarchikus valósággá történő elfajulását.

A bibói demokráciamodellel lényeges alap-eleme az a Bibó gondolatvilágának republikánus ízt adó meggyőződés, hogy a politika az egész politikai közösség ügye, s a politikai demokrácia tartalma nem merül ki a parlamentarizmus intézményrendszerének létezésében. A demokrácia nem statikus állapot, hanem folyamatos közösségi erőfeszítés: „... a szabadság és közösségi ellenőrzés nem létezik merőben a közakarat fikcióit képviselő intézmények révén. Abból a tényből, hogy egy államnak a nép által választott parlamentje van, még semmit sem tudunk leolvasni arra nézve, hogy az illető társadalom mennyire szabad. A társadalom szabadságát ugyanis az dönti el, hogy az egyes ember a társadalmi tekintély-képződésben milyen mértékben és milyen módszerekkel vesz részt. Egyetemes szabadság csak kis egységek szabadságán keresztül tud megvalósulni ...” (Dénes, 2004, 153–154.)

Kulcsszavak: *Bibó István, jogfilozófia, politika-elmélet, az emberi méltóság forradalma, a kölcsönös szolgáltatások társadalma, érték és érdek, politikai tekintély*

IRODALOM

- Csizmadia Ervin (1995): *A magyar demokratikus ellenzék* (1968–1988). T-Twins, Budapest
- Dénes Iván Zoltán (szerk.) (2004): *Bibó István egyetemi előadásai*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen
- Huszár Tibor – Litván Gy. – S. Varga K. (szerk.) (1995): *Életük dokumentumokban, 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, Budapest*

- Kenedi János (szerk.) (1996): *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*. 1956-os Intézet, Budapest
- Némédi Dénes (1985): *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat, Budapest
- Poszler György (1989): *Eszmék – eszmények – nosztalgikák*. Magvető, Budapest

A TÖRTÉNELMI ESEMÉNY FOGALMA

Gyáni Gábor

az MTA levelező tagja,
MTA Történettudományi Intézet
visgyani@ceu.hu

„Ez volt március 15-ke. Eredményei olyanok, melyek e napot örökre nevezetessé teszik a magyar történetben. Események folytatásának ez közönséges volna, kétségkívül, de tekintve annak, ami volt, kezdetnek nagyszerű, dicső.” (Petőfi, 1960, 409.) A pesti forradalom, legalábbis Petőfi szerint, hamisítatlanul történelmi esemény. A költő március 17-i naplóbejegyzésével vág egybe az is, amit Jókai Mór írt a nap eseményeiről hírt adó beszámolójában az általa szerkesztett *Életképek* című lap március 19-i számában. „A magyar nemzet szabadsága e naptól kezdődik. A magyar nemzet történetében ez volt az epochális nap.” (Bay, 1943, 13.) Mind Petőfi, mind Jókai közvetlenül részt vett a március 15-ei történésekben, így talán nem is csoda, ha ők legalább tudatában vannak az esemény kimagasló jelentőségének. De miért oly magabiztosak az esemény jelentését illetően, és miért gondolják úgy, hogy forradalom, nem pedig csupán zendülés történt e nevezetes napon? Petőfi erre a kérdésre is válaszol naplójában, kifejtve: jó ideje várta már a pillanatot, amikor megvalósulnak régóta sóvárgott szabadságeszméi. Március 15-ét, ennek megfelelően, türelmetlen várokozásának a beteljesüléseként élte át, mely nap a korábban gyakran megálmodott pillanat eljöveteleként hatott rá. Minden, ami akkor történt, bár meglepő volt, nem érte váratlanul a költőt, mivel: „vártam e pillanatot; nemcsak

reméltem, de bizton hittem, hogy el fog jönni” (Petőfi, 1960, 403). Előre tudta a költő, hogy mi fog történni, és tudta azt is, hogy mit jelentenek majd mindeme történések.

Aki azonban nem volt közvetlenül részese az eseménynek, és még csak nem is sóvárgott utána korábban, nem élhette át ugyanazt, mint Petőfi (vagy Jókai). A távoli híradásokból megismert (megtapasztalt) március 15-e a kortársak többsége számára nem könnyen szerezhetette meg (ha egyáltalán) a történelmi esemény rangját. Íme egy példa: „Március 17-én és 18-án pesti vásárról jöttek haza vesztéremi lakosok, kereskedők, mesteremberek, zsidók s mindegyik hozott magával egy-egy árkus nyomtatott papirost, melyekre következő pontok valának nyomtatva nagy bötüikkel: Mit kíván a magyar nemzet. Hozták ezen ide ragasztott Nemzeti dalt is. Továbbá ezen vásárról hazajött lakosok nem győzték beszélni, hogy mily lázadás ütött ki Pesten 15-én. Csuda dolgokat beszéltek, melyeket mi ámulva hallgattunk, s mosolyogva kérdeztük egymást, hogy igaz lehet-e az?” (Francsics, 2001, 152–153.)

Március 15-e azok körében keltette (keltette) a történelmi esemény benyomását, akik pestiek voltak, és akik ráadásul mélyen azonosultak a nap történéseivel. Kérdéses viszont, hogy ugyanaz vagy akár csak hasonló volt-e március 15-e jelentősége és jelentése azok számára is, akik nem vettek benne részt szemé-